

Спудка І. М., Турчина Л. В.

**«РАДІСТЬ» ЗВІЛЬНЕННЯ, ЧИ НОВА ПОРЦІЯ ВИПРОБУВАНЬ
(НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ
ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)?**

Конструювання історії є одним з провідних напрямків політики держави, спрямованої на об'єднання суспільства, формування ідеалів майбутнього на основі створених образів минулого. Образ минулого — це не просто безпристрасна інформація про події, що відбулись, це завжди система певних смислів, що звеличує героїчне, применшує або взагалі «стирає» ганебні сторінки. Тенденціями останніх років розвитку історичної науки є звернення до аналізу проблем повсякденності, настроїв і побутових потреб людей, стосунків особистості та влади. Дослідження даної проблематики передбачає створення ціннісно насиченої історії, що дозволяє скорегувати традиційні погляди на процеси, що відбувалися. Серед значної кількості наукових праць, присвячених різним аспектам як Другої світової, так і радянсько-німецької війн, питання морального стану населення порушувалося у дослідженнях Л. Рибаченко [1], А. Гриневича [2], Ю. Ніколайця [3], Т. Першиної [4], а також у колективній монографії «Запорізький рахунок великій війні» [5].

Друга світова і радянсько-німецька війни мали неоднозначні й суперечливі наслідки для українського народу, що вплинули на його свідомість та моральний стан мільйонів, спонукали певну частину населення до перегляду системи цінностей, що склалася у передвоєнний період. Визначальною рисою морально-психологічного стану населення області на завершальному етапі війни стала ейфорія, спричинена перемогою над Німеччиною та її союзниками.

Метою даної статті є спроба дослідити на основі документальних джерел настрої населення звільнених територій Запорізької області на завершальному етапі Другої світової війни.

На жаль, відновлення радянської влади не поклало кінець випробуванням. У реаліях того часу воно означало, що до традиційної боротьби комуністичного режиму з «ворогами народу» додалася ще й боротьба з «німецькими посіпаками», якими автоматично вважалися практично всі, хто проживав на окупованій території. Комуністичний режим настільки переймався цією проблемою, що до кінця існування Радянського Союзу в особових листках обліку кадрів, які заповнювалися усіма працівниками, існувала графа стосовно перебування самої особи або її близьких родичів на окупованій території. Відразу ж після звільнення у таких «зрадників» був єдиний шлях: визнати свою провину, а далі кров'ю або жертвовою працею з відновлення кріпацького господарсько-політичного стану змити свій гріх.

Система у своїй сутності ніяк не змінилася — вона і надалі мала за мету встановлення радянської гегемонії по всьому світі. На побутовому рівні відновлення радянської влади означало повернення до звичного способу життя, що став нормою за попередні двадцять років тоталітарної комуністичної диктатури. Відновився поділ населення на категорії за класовою ознакою і ступенем лояльності до режиму. Повернулися старі методи оцінки суспільної вартості праці робітників, селян, службовців, партійно-радянської номенклатури, а з ними — й диференційовані пайки з картковою системою. Старі підходи до встановлення норм прожиткового мінімуму теж були реанімовані.

На звільнених Червоною армією територіях серед першочергових завдань, що ставилися перед органами НКВС, було негайне виявлення осіб, які у будь-який спосіб співпра-

цювали з окупаційною владою. Правовим підґрунтям такого завдання стали: інструкція начальника Управління військ НКВС з охорони тилу фронту діючою Червоною армією від 29 квітня 1942 р. 179, директива НКВС СРСР № 215/51с від 30 травня 1942 р. і постанова ДКО № 1926сс від 24 червня 1942 р., відповідно до яких підлягали арешту й засланню до віддалених місць СРСР особи, у т. ч., «за перехід на бік ворога, за службу в каральних або адміністративних органах німецьких окупантів на захопленій ними території, за спробу зради батьківщини і зрадницькі наміри, за добровільний відхід з окупаційними військами при звільненні захопленої супротивником території» [6, с. 228].

За традиційною радянською схемою репресивна діяльність органів держбезпеки була чітко класифікованою за соціальними групами. Так, робітників було розділено на дві групи — робітники промисловості, транспорту та робітники сезонні й сільськогосподарські. Співробітників медичної сфери на лікарів й молодший медперсонал міст та сільських лікарів. Працівників освіти і науки — на професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів (ВНЗ) та шкіл, окремо наукових працівників та сільських вчителів. Службовців — на так званих інших службовців (без уточнення) та службовців районних та сільських установ. Військовослужбовців розділили на три групи. До першої належали сержанти, старшини та рядовий склад. До другої — офіцери. Окрему групу складав генералітет. В іншій групі було зосереджено оперативних працівників органів держбезпеки (НКГБ, НКВД, МГБ, КГБ) і міліції. Виробничу інтелігенцію у звітах розділили на інженерно-технічних працівників, спеціалістів сільського господарства і керівників установ та підприємств. Непрацюючі входили до груп пенсіонерів, інвалідів та домогосподарок. Окремо було виділено категорії так званого декласованого елементу і служителів культів.

Якщо керуватися науковим підходом, не були соціальними групами окремо визначені перебіжчики з-за кордону; колишні куркулі, поміщики, офіцери; торгівці та ув'язнені. Останні після революції об'єктивно мали зовсім інші заняття, які часто не мали жодного стосунку до торгівлі, та відносилися до відповідних соціальних груп. В одну соціальну групу було об'єднано учнів вищої (студентів) та середньої школи (школярів, учнів технікумів ремісничих училищ тощо). Якщо науковців об'єднали з професорами та викладачами шкіл, то працівники мистецтв входили до окремої групи. Традиційно, як і у попередні роки, окрему групу становили кустарі. У сільській місцевості, окрім спеціалістів, про яких вже йшлося, відокремили групи колгоспників та селян-одноосібників. Абстрактно-невизначеною була група «інші», до якої, на наш погляд, ймовірно відносили осіб, соціальну належність яких на момент підготовки відповідного звіту ще не встановили, або до цієї ж групи, можливо, входили юристи, журналісти, письменники, молодший обслуговуючий персонал тощо [7, с. 297].

Тож сподівання більшої частини українського населення після звільнення від нацистських окупантів на пом'якшення сталінського режиму не виправдалися. Навпаки, його повернення супроводжувалося новими масовими чистками і репресіями проти людей, які лишилися на окупованій території переважною мірою через неспроможність вчасно евакуюватися на Схід. Особливо підлягали переслідуванню і покаранню особи, які співпрацювали з окупантами. Окремими статтями для звинувачень стали уникнення від мобілізації до Червоної армії, дезертирство, критика радянської влади, мародерство та ін. [1, с. 370] Необхідно також згадати про репресії проти жінок, які мали статеві контакти з німцями. Подекуди вони ставали одним з першим об'єктів помсти радянської влади та Червоної армії після їх повернення.

Як правило, людей, що залишилися на окупованій території, в номенклатурних верхах називали «трофейними людьми», «фашистськими слугами», «зрадниками батьківщини»

[8, с. 425]. Справами таких осіб, особливо це стосується членів партії, займалися партійні колегії, що приймали рішення про виключення таких людей з партії або передавали справи до НКВС. Переслідуванню підлягали цілі етнічні групи та навіть народи, яких звинуватили у лояльності до окупаційного режиму. Прискіпливе ставлення було й до інтелігенції, представники якої вимушені були співпрацювати з окупантами з різних причин. Партійні та радянські органи особливо непокоїло те, що багато мислячих громадян, переживши окупацію, взагалі позбулися ідеологічної зашореності й почали розуміти злочинну сутність тоталітаризму не тільки гітлерівського, а й сталінського зразка. Українське селянство з пересторогою ставилося до відновлення сталінської влади через перспективу повернення до старої колгоспної системи.

Документальною базою, що містить відомості щодо морально-психологічної ситуації на визволених територіях, є регулярні повідомлення працівників НКВС, доповіді голів місцевих комітетів партії на з'їздах, конференціях. Вивчення цієї проблеми ускладнюється специфікою документування та відсутністю класичних соціологічних опитувань. Повідомлення органів НКВС у переважній більшості базуються на інформації, що перебувала під впливом ідеологічних уявлень та переконань й особистої культури працівників, які їх складали [3, с. 619].

Завдяки оперативній роботі спецорганів, які прийшли одразу за Червоною армією після визволення території, радянське керівництво було добре проінформовано про настрої населення за лінією фронту, ставлення людей до радянської влади. Зі спогадів Сергієвої Палашки Опанасівни з села Скельки Василівського району довідуємось, що «... А тоді, вже як красні заступили, ми вернулися. І в нас зразу коні позабирали. Корови були. Це ж було, як евакуїровались. Наші позабирали. Наші. Ми приїхали подводами, бросили, а вони зразу коні, воли позабирали. Наші. [А німці]. Тоді ж вони ланки ділили. І оце люди одержували. А тоді, як верталися, наші — забирали...» [9, с. 212].

Подібна інформація набувала особливого значення під час визволення України, оскільки на окупованих землях перебувала значна кількість громадян, які ставали потенційним призовним контингентом. Відповідно їх морально-психологічний стан турбував командування Червоної армії через масове влиття цих людей до лав діючої армії. Існував ризик поширення в середовищі військових «небажаних та шкідливих» настроїв [3, с. 617].

Фактично, радянська військова мобілізація виступала в Україні певною формою помсти сталінського режиму тим, хто залишився під ворожою окупацією. До її здійснення підключалася діюча армія, яка могла необмежено використовувати місцеві людські ресурси відповідно до своїх потреб. Такий захід керівництва надав можливість значно прискорити введення до бойових дій нових резервів з одного боку, а з іншого, значно впливав на якість відбору і підготовки мобілізованих, оскільки серед нового поповнення виявилось чимало підлітків та людей похилого віку. Як результат — чисельні порушення всіх можливих стандартів призову — вікових, медичних і т. ін. Це, безумовно, вплинуло не стільки на боєздатність, скільки на масові втрати серед радянських військовослужбовців.

На території Запорізької області неоднозначні настрої щодо радянських визволителів зберігалися і на далі. Так, в звітах Запорізького обкому партії (сектор парторганізацій) за 1945 р. відзначається, що: «одночасно з величезним політичним та трудовим підйомом, що спостерігається під час кампанії збору врожаю, серед окремих осіб всіх прошарків населення спостерігаються нездорові настрої, що виражаються в різних розмовах, відхиленні від виконання трудових обов'язків, порушення трудової дисципліни і т. п.» [10, спр. 1174, арк. 11.].

Тому не дивно, що зі звільненням окупованих територій, у суспільстві закріплювалася атмосфера підозріливості та недоброзичливості окремих його категорій до населення, яке тимчасово проживало на окупованій території. Переважна більшість представників радянської влади вбачало в цих громадянах осіб, які уникали боротьби з ворогом і до яких можна застосовувати насильницькі дії. Загалом, на визволених землях оптимістичні сподівання й очікування людей перемішувалися з побоюваннями тих, хто знаходився під окупацією й боявся «помсти більшовиків».

Особливо багатий документальний матеріал зберігся стосовно настроїв селянського населення. Так, у тому ж звіті Запорізького обкому за 1945 рік знаходимо такі цитати від селян Кам'яно-Дніпровського району: «...радянський устрій себе не виправдовує, за індивідуального устрою жити краще, легше і треба мати більше для себе особисто». Висновки відповідних органів теж були характерними: «такі настрої за недостатньої політико-виховної роботи сприяють тому, що окремі колгоспники відхиляються від роботи, займаються спекуляцією та крадіжками» [10, спр. 1174, арк. 38]. Далі місцеві представники влади констатують: «в колгоспі ім. Комінтерна, Осипенківського району викрита діяльність групи розкрадачів соціалістичної власності у складі 4 чоловік, що викрали близько 70 пудів хліба. Крадіжка була організована охоронцем колгоспу» [10, спр. 1174, арк. 38]. Більше того, у тому ж районі, «у колгоспі ім. Калініна, колгоспниця А. Капуста не виробила мінімум трудоднів, жила зажиточно. Займалась крадіжками, спекуляцією й агітувала колгоспників не ходити на роботу. Скоро у всіх кишки повивертаються працювати на Червону Армію. Тому ходити на роботу не треба, бо весь хліб все одно забере держава» [10, спр. 1174, арк. 38].

Так, згідно інформації, вказаній в довідці партколегії при Запорізькому обкомі партії про розгляд персональних справ комуністів, що залишилися на окупованій території, за 1944 р. зазначено, що за результатами розгляду 715 персональних справ з партії було виключено 687 осіб [10, спр. 1252, арк. 16]. Причому в цій же довідці вказується, що з цих 715 членів компартії, справи яких було розглянуто протягом 1944 р., 410 реєструвались в поліції, що фактично прирівнювалось до співпраці з гітлерівцями. Подібні тенденції спостерігались також в підходах щодо розгляду персональних справ комуністів, які перебували на окупованій території, протягом 1945-го року. Так, з 925 розглянутих справ 890 закінчились для їх фігурантів виключенням з партії [10, спр. 956, арк. 17].

Відзначимо також той факт, що більшість фігурантів персональних справ 1945-го року до війни були зайняті: в сільському господарстві — 366, в промисловості — 155, в галузі народної освіти — 84, на залізниці — 79, радянських установах — 116, торгівлі — 47, галузі охорони здоров'я — 3, закладах громадського харчування — 9, РСЧА — 11, промислових артілях — 17, партійних організаціях — 17, комсомольських організаціях — 2 [10, спр. 956, арк. 17]. Основними причинами для притягнення до інших форм партійної відповідальності, таких як догана із занесенням до персональної справи називались: втрата документів взагалі, втрата документів РСЧА, втрата документів в період евакуації тощо [11, спр. 353, арк. 5].

Посиленню антирадянських настроїв також сприяв сфабрикований нацистською пропагандою наказ № 0078/42 від 22 червня 1944 р. «Про виселення всіх українців з України». Відповідно до наказу передбачалося вислати всіх українців, які перебували під німецькою окупацією [12, с. 139]. Причому, державницький підхід мав би бути виявлений і при вирішенні такого питання надзвичайної політичної ваги, адже вивезення українців варто було починати «после того, как будет собран урожай и сдан государству для нужд Красной Армии». Також у документі зазначалося, що виселення необхідно проводити

лише вночі та раптово «чтобы не дать скряться другим и не дать знать членам его семьи, которые находятся в Красной Армии» [12, с. 139]. Особлива увага приділялася військовим та командирам з окупованих областей, на яких мали завести спеціальні справи в особливих відділах, перевіряти листування, приставити одного таємного співробітника на 5 військових [12, с. 140]. Втілити повною мірою цей наказ у життя не представлялося можливим через відсутність відповідних засобів для його здійснення й передбаченням сталінським керівництвом наслідків подібних дій.

Особливо делікатним питанням серед багатьох інших проблем, що радянська влада вирішувала традиційними для неї методами, стало «національне питання». Крім українців, які, цілком природно, потрапили під пильну увагу контролюючих органів після звільнення території області, у поле зору НКВС потрапили також й етнічні німці, які через різні причини залишилися в місцях свого мешкання після відступу німецьких військ. Арешти по Запорізькій області та засудження Особливою Народою при НКВС СРСР мали місце у 1944 — 1947 рр. Відомо, що восени 1943-го навесні 1944 рр. німецькі війська евакуювали більшість менонітського населення України, зокрема й Запорізької області, до Вартегау, де вони отримали німецьке підданство. Наприкінці 1944 — на початку 1945 рр. близько 35 тис. менонітів вирушило на Захід, 12 тис. з яких виїхали до Канади та Південної Америки. Переважна більшість етнічних німців, евакуйованих окупантами, була повернута до СРСР і за примусом відряджена у східні райони до місць спецпоселень або до трудармій [13, с. 53].

Відповідно до інформації, що надав архів Управління режимно-секретного і документального забезпечення ГУМВС в Запорізькій області, в архіві зберігається 26 084 справи «громадян, які в 1943 — 1945 рр. були евакуйовані на примусову працю в країни Європи, або вивезені в ці країни, як «фольксдойче», а по закінченню ВВВ повернуті в місця колишнього проживання на Україні, або відразу після звільнення в 1945 р. направлені на спецпоселення у віддалені місцевості колишнього СРСР, де знаходилися до звільнення за Указом ПВР СРСР від 13 грудня 1955 р. Розподілу за населеними пунктами, за рішенням органів влади в фонді спецпоселенців немає. Тому надати дані про кількість виселених громадян німецької національності, з яких населених пунктів області, а також репресованих за належність до «фольксдойче» не маємо можливості» [14].

Варто відзначити, що така політика щодо німецької меншини не була загалом новою. Але, незважаючи на той факт, що більшість німецького населення була вивезена ще 1941 р., у німецьких документах згадуються «німецькі общини» у 80 поселеннях Мелітопольського району [15, с. 9]. У роки окупації німецька влада практикувала заходи з передислокації установ і переселення цивільних із зони німецької військової адміністрації. Відомо, що на територію Молочанських колоній від травня до червня 1942 р. було переселено близько 4000 етнічних німців. В одному із донесень гарнізонної комендатури м. Харкова йдеться, що влітку 1942 р. з міста та його околиць трьома ешелонами відправлено 1386 «фольксдойче» в район Гальбштадта (Молочанська). Від липня до серпня 1942 р. за розпорядженням окупаційної влади з Харківської обл. до Запоріжжя переселили ще 400 осіб [16, с. 616].

Подібно до етнічних німців болгари також визнавалися потенційними зрадниками (оскільки Болгарія була союзницею Німеччини), але, на відміну від перших, їх не стали виселяти до Сибіру та Середньої Азії. З кінця вересня 1943 р. з початком звільнення території від окупантів у таврійських селах почалися арешти болгар, які не тільки співпрацювали з німцями (старости й поліцаї), але й тих осіб, які працювали при німцях бригадами в державних господарствах або виконували обов'язки квартальних (десяць-

ких). Як правило виносився вирок — 10 років. Болгари, подібно до етнічних німців, не підлягали призову до діючої армії, тому усе працездатне чоловіче населення віком від 17 до 50 років мобілізувалося для виконання примусової трудової повинності. З вересня 1943 р. усе чоловіче населення було задіяне на будівництві протитанкових ровів під Мелітополем. У листопаді 1943 р. зі станції Комиш-Зоря розпочалася відправка таврійських болгар на схід до м. Гур'єва (Казахстан) на будівництво нафтоперегінного заводу. Після завершення будівництва Гур'євського нафтопереробного заводу навесні 1945 р. болгар переводили на інші роботи до Сибіру, Донбасу, Кузбасу, Карелії. У Карелії «трудармійці»-болгари (близько 300 осіб) брали участь у відновленні Біломорсько-балтійського каналу. Подібна доля спіткала болгар, які на початку вересня 1943 р. виїхали з Таврії до Болгарії за погодженням міністерства іноземних справ Болгарії й особисто Бориса III (близько 2,5 тис. осіб). У зв'язку з державним переворотом 9 вересня 1944 р. у Болгарії, до влади прийшли комуністи на чолі з Г. Димитровим, розпочалися репресії проти таврійських болгар. На початку березня 1945 р. їх було вислано до СРСР й як спецпоселенців розміщено у Таджикистані, у Вахшській долині. Більшість болгар, призваних до «трудармії» в 1943 — 1944 рр., відбули на примусових роботах по 5 років й повернулися додому лише в 1948 — 1949 рр. [17, с. 120 — 145].

Таким чином, звільнення окупованих територій від нацистів супроводжувалося закріпленням у суспільстві атмосфери підозріливості та недоброзичливості окремих його категорій щодо населення, яке перебувало під окупацією, й до якого можна було застосовувати насильницькі дії. Проблема, що непокоїла партійні та радянські кадри, полягала в усвідомленні того факту, що значна кількість мислячого населення під окупацією позбулася ідеологічної зашореності й усвідомила сутність як нацистського, так і радянського тоталітаризму. Можна виокремити кілька груп політичних настроїв населення: настрої, пов'язані зі ставленням до радянської влади, до Німеччини та її союзників, а також зумовлені етнонаціональною, релігійною та культурною ситуацією.

Отже, за умови великої ейфорії від усвідомлення звільнення з-під нацистської неволі, лібералізації суспільного життя, на яке сподівалося населення, не відбулося, хоча радянська влада сприймалася як «своя» й факт вигнання нацистів розглядався, безумовно, як позитивний момент, на який всі чекали. Насильницьке примирення звільнених громадян з довоєнною системою влади дозволило продовжити панування на українських територіях тоталітарної ідеології.

Бібліографія

1. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни. (1939 — 1945 рр.) / В. А. Гриневич. — К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2007. — 520 с.
2. Рибаченко Л. Морально-психологічний стан населення визволених територій Лівобережної України у 1941 — 1943 рр. (на основі фондової колекції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 — 1945 рр.) / Л. Рибаченко // Український історичний збірник. — 2008, — Вип. 11. — С. 251 — 265.
3. Ніколаєць Ю. Моральний стан населення України під час відновлення радянської влади (1943 — 1945 рр.) / Ю. Ніколаєць // Україна в Другій світовій війні: погляд із ХХІ ст. Історичні нариси. Книга друга — К. : Наукова думка, 2011. — С. 616 — 631.
4. Першина Т. Реалії воєнної повсякденності в Україні, 1943 — 1945 рр. (деякі аспекти проблеми) / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України. — 2010. — № 13. — С. 202 — 215.

5. Запорізький рахунок Великій війні. 1939 — 1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). — Запоріжжя : Просвіта, 2013. — 416 с.
6. Мозохин О. Б. Право на репресии: внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918 — 1953) / О. Б. Мозохин. — М. : Кучково поле, 2006. — 480 с.
7. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х — 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. Нікольський — Донецьк : Видавництво Донецького національного університету, 2003. — 623 с.
8. Лисенко О. Є., Першина Т. С. Відродження державного управління в УРСР / О. Є. Лисенко, Т. С. Першина // Нариси історії державної служби в Україні. — К. : Ніка-Центр, 2009. — С. 417 — 433.
9. Усна історія Степової України. — Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. — Т. 9. — 412 с.
10. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). — Ф. 102. — Оп. 1.
11. ДАЗО. — Ф. 102. — Оп. 2.
12. Спокута: Запорізька область: Альманах. Вип. 6-7. — Запоріжжя, 2007. — 422 с.
13. Живи и помни... История меннонитских колоний Екатеринославщины / под. ред. М. И. Бобылевой. — Днепропетровск, 2006. — 378 с.
14. Відповідь на запит Управління режимно-секретного та документального забезпечення Міністерства внутрішніх справ України в Запорізькій області № 1/1-38 від 28.02.2013 р. // Особистий архів І. М. Спудки.
15. Ткаченко В. Під ударами двох тоталітарних режимів (Запорізька область у 40-і — на початку 50-х років) / В. Ткаченко // Спокута. Альманах № 1. — Запоріжжя, 1999. — С. 8 — 31.
16. Айсфельд А., Мартиненко В. Етнічні німці України під час Другої світової війни / А. Айсфельд, В. Мартиненко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Кн. 1. — К. : Наукова думка, 2010. — С. 595 — 644.
17. Митков В. В. Голгофа болгар Таврії: анатомія репресій (1920 — 1940-е годы) / В. В. Митков. — Запорожье : ТанDEM-У, 2009. — 244 с.

Спудка І. Н., Турчина Л. В.

**«Радость» освобождения, или новая порция испытаний
(настроения населения Запорожского края на завершающем этапе Второй мировой войны)?**

Возобновление советской власти в 1943 — 1945 гг. в Запорожском регионе не привело к либерализации общественной жизни, на которую надеялась большая часть населения. «Радость» возвращения сопровождалась насильственными действиями руководящих органов против собственного народа, которое находилось под оккупацией.

Spudka I.N., Turchina L.V.

**«Joy» of liberation or a new portion of hardship
(the sentiments of population of Zaporizhzhia region at the final stage of the Second World War)?**

Resumption of the soviet regime in Zaporizhzhia region in 1943 — 1945 did not result in liberalization of social life which most of the population hoped for. «Joy» of return was accompanied with violence of authorities against own people who were under occupation.

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УСРР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Досвід розбудови держави в Радянському Союзі у міжвоєнні роки свідчить, що в обставинах постійної державної стандартизації ознак буття різних етнічних і соціальних складових суспільства, національні меншини зберігали великий потенціал етнозбереження. Його підоснови криються саме в буденності, тому що етнічна історія за своєю суттю консервативна. Актуальність дослідження повсякденного життя єврейського населення Радянської України в 1920-х — 1930-х роках не викликає сумнівів, оскільки ані радянська, ані сучасна вітчизняна наука донедавна не розробляла проблеми повсякденності, зокрема в їх етнічному вимірі. Цей напрямок наукових досліджень є відносно новим.

Метою нашої статті є аналіз вітчизняної історіографії, починаючи з 1920-х років і до сьогодення, з проблеми повсякденного життя єврейського населення в Радянській Україні міжвоєнної доби.

В роботах представників партійно-радянського проводу УСРР В. Затонського [1], Е. Квірінга [2], С. Косіора [3], Д. Лебеда [4], П. Постишева [5], М. Скрипника [6], А. Хвилі [7], Н. Черлунчакевича [8], В. Чубаря [9], О. Шліхтера [10] та інших насамперед трактувалися доктринальні засади національної політики в Радянській Україні, розкривалися економічні й соціальні обставини запровадження етнополітики стосовно тих чи інших національних меншин. У своїх виступах та публікаціях вони вимушено звертались до проблем етнічних громад, порівнюючи злиденне життя національних меншин в дорадянську добу та їхнє піднесення за радянських часів, фактично унаочнювали і коментували процес радянзації.

Найбільше інформації з повсякденного життя етнічних громад міститься в публікаціях керівників Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК та її секцій: А. Буценка [11], М. Василенка [12], І. Гафтеля [13], А. Гітлянського [14], А. Глинського [15], Я. Кантора [16], Д. Маца [17], С. Ялі [18] та інших, які були безпосередньо причетні до здійснення етнополітики в Радянській Україні.

Голова єврейської секції ЦКНМ Давид Мац, зокрема займався проблемою пошуку соціально-економічних перспектив єврейського містечка, що надзвичайно гостро позначилася на повсякденному житті сотень тисяч людей цілої низки регіонів України та Білорусі. Так, у статті 1932 року «Єврейське містечко тепер (За попередніми даними вибіркового обстеження)» Д. Мац наголошував, що в контексті індустріалізації відбулася докорінна перебудова соціальної структури штетла [19]. За рахунок відходу чоловіків у промислові центри населення єврейських містечок зменшилося у порівнянні з 1926 роком на 31,4 %. За рахунок трудових доходів існували 92,6 % мешканців містечок, лише 4,5 % становили нетрудові елементи, 0,1 % складали безробітні, 3 % займалися торгівлею. 38 % були кустарями, з яких 48,8 % — кооперовані. 51 % самодіяльних становили наймані працівники, 49,5 % були службовцями. Отже, вирішення проблеми єврейського містечка хоча б у загальних рисах було одним з пріоритетних напрямків діяльності місцевих та республіканських органів влади.

Надбання власне історичної науки в 1920-ті роки виглядали досить скромно. Це відображало складні суперечливі процеси в середині наукового середовища, а також теоретико-методологічну строкатість історичних досліджень, активну розбудову міждисциплінарних історичних і краєзнавчих студій, що знайшло свій вияв у заснуванні низки науково-дослідних установ та структур, таких як: Єврейська (жидівська) (пізні-